

II, 244; *İzâhu'l-meknûn*, I, 131, 266, 381; II, 105, 275, 393, 516, 598; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 125; Ahmed Hüseyin Şerefeddin, *Târîhu'l-Yemeni's-sekâfî*, Kahire 1387/1967, IV, 191, 209-210, 212, 214, 244-247; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, bk. İndeks; Hüsnî Zeyne, *el-'Akl 'inde'l-Mu'tezile*, Beyrut 1978, s. 128; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 289, 290; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 389; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 340-393; a.mlf., *Fi'ilmî'l-kelâm*, Beyrut 1411/1991, III, 469; G. Monnot, *Islam et Religions*, Paris 1986, s. 74-75; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 634-647; Ahmed Es'ad, "Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ ez-Zeydî el-Mu'tezilî", *el-İctihâd*, sy. 10-11, Beyrut 1411/1991, s. 383-392; Ridvân Seyyid, "ed-Dâr ve'l-hicre ve ahkâm-mühümâ 'inde İbnî'l-Murtazâ", a.e., sy. 12, Beyrut 1412/1991, s. 213-240; R. Strothmann - [G. R. Smith - J. R. Blackburn], "al-Mahdi li-Din Allâh Ahmad b. Yahyâ b. al-Murtazâ", *El*² (İng.), V, 1241; Şehîdî Sâlihî, "Tefsîr ve Tefâsîr-i Şî'a", *DMT*, IV, 524.

MUSTAFA ÖZ

İBNÜ'L-MUTAHHAR el-HİLLÎ

(bk. HİLLÎ, İbnü'l-Mutahhar).

İBNÜ'L-MU'TEMİR

(ابن المعتز)

Ebû Attâb Mansûr b. el-Mu'temir
b. Abdillâh es-Sülemî el-Kûfî
(ö. 132/750)

Hadis hâfızı, tâbî.

Kûfe'de doğdu. İlk öğreniminden sonra 80 (700) yılı civarında hadis tahsiline başladı. Başta kıraat ve fıkıh olmak üzere dinî ilimleri öğrendi. Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve Mücâhid b. Cebr gibi tâbiîlerden hadis rivayet etti. Ashaptan Enes b. Mâlik ile Kûfe'de yaşayan diğer bazı sahâbîleri görmüş olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte hocaları tâbiînden olduğu için onu tebeu't-tâbiînden sayanlar da vardır (İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr*, s. 166). İbnü'l-Mu'temir öğrenimini Kûfe'de tamamladı ve burada yaşadı. Ancak Hammâd b. Zeyd onu Mekke'de gördüğünü söylemektedir (Fesevî, II, 638, 788). Kendisinden Eyyûb es-Sahtiyânî, Ebû Hanîfe, Ma'mer b. Râşid, İbrâhîm b. Edhem, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne gibi pek çok âlim hadis öğrendi.

Muhammed el-Bâkır'a fikrî yakınlığı sebebiyle İbnü'l-Mu'temir'in Şiîliğe meyli

olduğu ileri sürülmüşse de bu konuda bir aşırılığı yoktu. İlim ve ibadet hayatına engel olabilecek her türlü meşguliyetten uzak durduğu bilinmekte, ancak Şiî âlimi İbn Şâzân en-Nisâbü'rî, onun Hişâm b. Abdülmelik'in güvenlik görevlilerinden biri olduğunu söylemektedir (*el-İzâh*, s. 91). Irak Emîri Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, İbnü'l-Mu'temir'i istemediği halde Kûfe kadılığına tayin ettiyse de o, her çareye başvurarak iki ay içinde kendisini bu görevden azlettirmeyi başardı. İbnü'l-Mu'temir Kûfe'de vefat etti.

İbnü'l-Mu'temir, güçlü hâfızası ve sika oluşu bakımından Kûfe'de yetişen hadis âlimlerinin en meşhurlarından biridir. Hadisleri birbirine karıştırmaz ve tedlîs yapmazdı. Hadis öğrenirken çok titiz davranır, güvenilir olduğu bilinenlerin dışında hiç kimsenin rivayetine önem vermezdi. Bu sebeple onu ne adâlet ne de zabt yönünden tenkit eden oldu. Hadisleri yazmak yerine ezberlemeyi tercih eder, talebelerine de bunu tavsiye ederdi. Ancak yaşanıp hâfızasının zayıfladığını ve bazı hadisleri unuttuğunu farkedince bunları yazmadığına pişman oldu. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan İbnü'l-Mu'temir'in 2000 civarında hadis naklettiği, ayrıca fıkıh ve kıraat bilgisine sahip olduğu belirtilmektedir. İbnü'l-Mu'temir'in derin ilmi yanında süfliliğine ve zühdüne de işaret edilmekte, az yeme, az konuşma ve az uyuma prensiplerini titizlikle uyguladığı, çok ağıladığı ve ömrünün sonlarına doğru gözlerine perde indiği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Şalât", 401; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983, s. 468-469; İbn Sa'd, *et-Ta-bakât*, VI, 337; Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Dimaşk 1405/1985, I, 119; İbn Şâzân en-Nisâbü'rî, *el-İzâh* (nşr. Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî), Tahrân 1395 hş., s. 91; İclî, *eş-Şikât*, s. 440-441; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 208-209; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 174, 190, 637-638, 788, 796, 798; III, 13, 15; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 177-179; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VII, 473-474; a.mlf., *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr* (nşr. M. Fleischhammer), Wiesbaden 1959, s. 166; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî*, II, 708; İbn Mençûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut 1407/1987, II, 254-255; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 40-46; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâî), VII, 319-320; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadîs*, I, 223-224; Zehebî, *Tezkire-tü'l-huffaz*, I, 142-143; a.mlf., *A'lâmü'n-nübe-lâ*, V, 402-412; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 314-315; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, X, 312-315; Seyyid Ebû'l-Meâtî en-Nürî v.dğr., *el-Câmî' fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1412/1992, III, 171-173.

SALİH KARACABEY

İBNÜ'L-MU'TEZ

(ابن المعتز)

Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed
el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer
el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî
(ö. 296/908)

Abbâsî halifesi, edip,
münekkit ve şair.

23 Şâban 247'de (1 Kasım 861) hilâfet merkezi olan Sâmer râ şehrinde doğdu. Muntasır-Billâh döneminde veliahtlıktan azledilmiş olan babası Muhammed, Müstâin-Billâh zamanında Sâmer râ'da üç yıl hapiste kaldıktan sonra Mu'tez-Billâh lakabıyla halife ilân edilmişti (866). Oğluna çok düşkün olan Mu'tez-Billâh onun adına dinar bastırdı. Eğitimi için özel hocalar tuttu. İlk derslerini bunlardan alan İbnü'l-Mu'tez, kardeşi İsmâil ile birlikte babası tarafından amcası Müeyyed-Billâh'ın azliyle veliaht tayin edildi (7 Receb 252 / 24 Temmuz 866). Babası 255'te (869) tahttan indirildi ve yerine geçen Mühtedî-Billâh tarafından atıldığı hapiste öldü. İbnü'l-Mu'tez, bu olaydan bir süre sonra babaannesi Kabîha ile birlikte Mekke'ye sürgüne gönderildi. Ardından da yeni halife ve amcası Mu'temid-Alellâh tarafından Sâmer râ'ya geri getirildi. Babaannesi İbnü'l-Mu'tezz'in eğitimiyle özel olarak ilgilendi. Ona zengin bir kütüphane tahsis etti; özel hocalar tutarak dil, tarih, lugat, ahhâr, edebiyat, şiir, kelâm, astroloji, hadis ve fıkıh gibi alanlarda geniş bir kültüre sahip olma imkânı sağladı. İbnü'l-Mu'tez, Ahmed b. Saîd ed-Dimaşkî'den dil ve din ilimleri sahasında uzun yıllar istifade etti. Basra ve Kûfe dil mekteplerinin önde gelen simaları Müberred ile Ebû'l-Abbâs Sa'leb, Ebû Ali İbn Alîl el-Anezî, Ebû Saîd İbn Hübeyre el-Esedî, İbn Ebû Fenen, Muhammed b. İmrân ed-Dabbî, tarihçi Belâzürî onun başta gelen hocalarındandır. İbnü'l-Mu'tez ayrıca, Sâmer râ'ya gelip kendisini ziyaret eden bedevîlerden de nâdir kullanılan lugat ve deyimlerle atasözü, özlü söz, nükteli hikâye ve fıkraları öğrenmeye çalıştı. Evinde düzenlediği ilim ve edebiyat meclislerine başta anılan hocaları olmak üzere zamanın ileri gelen âlim, edip ve şairleri katılıyordu. İlmî ve edebî toplantılara sık sık katılan Basra dil mektebi reisi Müberred her gelişinde birkaç gününü İbnü'l-Mu'tezz'in konağında geçirirdi. Bu meclislerin cazibesine kapılan Belâzürî onun hocaları arasına girmek için babaannesine başvurmuştu. Üstadı Ahmed ed-Dimaşkî bu olayı duyunca gücenmiş, bunun üzerine İbnü'l-Mu'tez,

hocasının çeşitli ilimlerdeki gücünden övgüyle söz eden bir kaside nazmetmişti (Merzûbânî, *Nûrû'l-kâbes*, s. 340-341; Yâ-kût, *Mu'cemû'l-üdebâ*, III, 47-48). Bu kaside henüz on üç yaşında bir çocuk olan İbnü'l-Mu'tezz'in şiir yeteneğini, dil, edebiyat ve din ilimlerinde geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aslında İbnü'l-Mu'tez babasının saray şairi Buhtûrî'nin şiirleriyle büyüştür. Onun sanat zevkinin oluşmasında bu büyük ustanın yanı sıra aynı zamanda iyi bir şair olan babası Mu'tez-Billâh'ın da etkisi görülür. On yedi yaşında iken babaannesi Kabîha'nın vefatıyla zor günler geçiren İbnü'l-Mu'tez, Sâmerrâ yakınındaki mesire yeri Matîre'ye taşındı. Hayatının on beş yılını geçirdiği ve eserlerinden birçoğunu telif ettiği bu dönemden şiirlerinde övgüyle söz eder.

İbnü'l-Mu'tez, dedesi ve babasının öldürülmesinden devlet erkânını sorumlu tuttuğu için halifeler onun siyasetle uğraşmasını engellemek amacıyla ilim, edebiyat, şiir ve eğlence ile meşgul olmasına imkânlar sağladılar. İbnü'l-Mu'tez de kendisini içki, şiir, müzik ve eğlenceye, ilim ve edebiyata verdi. Zamanla bu duruma alışan şair, amcası Mu'temid-Alellah'ın uzun süren hilâfeti döneminde (870-892) onunla ve bu devrede yönetimde ağırlığı görülen diğer amcası Muvaffak-Billâh ile iyi ilişkiler içinde oldu, kendileri için birçok kaside yazdı.

279'da (892) halife olan amcazadesi Mu'tazîd-Billâh'ın izniyle İbnü'l-Mu'tez hilâfet merkezi Bağdat'a taşındı. Bu değişikliğin, kendisini yakından takip etmek isteyen yeni halifenin isteğiyle gerçekleştiğini ileri sürerler varsa da (*E²* [Fr.], III, 916) halifeyi metheden bir kasideinden anlaşıldığına göre (*Divân*, I, 492-495, 506-507) bu talep bizzat ondan gelmiştir. Halife, İbnü'l-Mu'tezz'i yeni inşa ettirdiği Süreyyâ adlı sarayın bir konağına yerleştirdi. İbnü'l-Mu'tez, onun hilâfeti döneminde (892-902) ilim, edebiyat ve eğlence meclislerinin vazgeçilmez nedimi olduğu gibi saray şairi sıfatıyla halifeyi öven yirmi kadar manzume ile Süreyyâ sarayını tasvir eden birçok kaside kaleme almıştır (*Divân*, I, 477-479, 520-521). İbnü'l-Mu'tez Bağdat'ta da konağında ilim ve edebiyat meclisleri düzenledi. Bu meclislere başta Ebû Saîd İbn Hübeyre el-Esedî olmak üzere zamanın birçok âlim ve edibi devam etmiştir.

Müktefî-Billâh halife olunca (902) bu kritik dönemde kumandan Münis el-Muzaffer, İbnü'l-Mu'tez'den kuşkulananak onu diğer bazı Abbâsî hânedanı men-

suplarıyla birlikte hapse attı. Ancak İbnü'l-Mu'tez, Vezir Kâsım b. Ubeydullah b. Vehb'e yazdığı şikâyet dilekçesiyle haptiden kurtuldu. Halife Müktefî-Billâh ile veziri Kâsım b. Ubeydullah için kasideler yazmış olmasına rağmen sarayda dönen çeşitli entrikalardan bıkararak oradaki konağını terkedip eski bir evde yaşamaya başladı (*Divân*, II, 172-206). Hayatının bu devresinde törenlere, hatta cenaze, cuma ve bayram namazlarına bile katılmaktan çekinen İbnü'l-Mu'tez devlet görevlilerinin yakın takibinden kurtulamadı (*Hatîb*, X, 96). Şiddetli gurbet ve yalnızlık duyguları ile Bağdat'a sitem ve serzenişlerini, Sâmerrâ'ya övgülerini terennüm ettiği şiirlerini bu dönemde kaleme almıştır (*Divân*, II, 38-47).

Muktedir-Billâh'ın hilâfete geçmesiyle (908) başta Vezir Abbas b. Hasan el-Cerçerâî ve halifenin annesi Şagab Hatun olmak üzere devlet görevlilerinin yönetiminde uyguladıkları baskıcı tutum bazı kumandan, kadı ve kâtipleri rahatsız etti. Bunlar, 20 Rebîülevvel 296 (17 Aralık 908) tarihinde toplanarak halifeyi hal'edip İbnü'l-Mu'tezz'i Murtazî-Billâh (Râzî-Billâh, Muntasıf-Billâh) lakabıyla halife, bu eylemde lider durumundaki Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh'ı da vezir ilân ettiler. Ancak ertesi gün Münis el-Muzaffer'in başını çektiği, çoğu saray gulâmlarından oluşan taraftarları hücumla geçince eylemciler tutunamadılar. Yalnız kaldığını gören İbnü'l-Mu'tez mücevher tâciri İbnü'l-Cesâs'ın evinde gizlenmek zorunda kaldı. Bir rivayete göre tâcirin ihbarı üzerine 28 Rebîülevvel 296'da (25 Aralık 908) yakalandı. Beş gün süren ağır işkencelerden sonra 2 Rebîülâhîr 296 (29 Aralık 908) tarihinde öldürüldü. Bir gün, bir gece süren hilâfeti sebebiyle birçok tarihçi İbnü'l-Mu'tezz'i Abbâsî halifeleri arasında saymamıştır. Onun hilâfeti, bir şeyin süre bakımından kısıtlılığı konusunda Arap edebiyatında darbimesel olmuştur.

İbnü'l-Mu'tezz'in ölümüne, Ali b. Muhammed b. Bessâm el-Bağdâdî'nin birkaç beyitlik manzumesi dışında mersiye yazan olmamıştır (*Hatîb*, X, 101; İbnü'l-Verdî, I, 370). Zamanın ileri gelen şairlerinden yakın dostu Ebû Bekir İbnü'l-Aillâf'ın, hikemiyat tarzında almış beşi beyitten oluşan fabl üslûbu ile nazmettiği *el-Kaşîdetü'd-dâliyye*'sinin İbnü'l-Mu'tezz'in vefatına bir mersiye niteliği taşıdığını ilk defa edip ve vezir Sâhib b. Abbâd'ın farkettiği kaydedilmektedir. Bu kasidede şair, güvercinlerini yiyeceği endişesiyle komşuları tarafından öldürülen kedisine göz yaşı dökmektedir (Seâlibî, *Şimârû'l-ku-*

lûb, s. 152; İbn Hallikân, II, 107-111; Sa-fedî, *Nektû'l-himyân*, s. 142). Muktedir-Billâh'tan sonraki Abbâsî halifeleri, Ali evlâdına karşı Abbâsîler'in güçlü savunucusu konumundaki İbnü'l-Mu'tezz'in anısına ve şiirlerine lâyık olduğu değeri vermişlerdir (Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, IV, 362-363; Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 123-124).

Zekâ, kültür ve yüksek seciye timsali, mağrur, cömert, yumuşak huylu, sabırlı, ancak kindar bir kişiliğe sahip olan İbnü'l-Mu'tez, Vezir İbnü'l-Furât'da ürkütmüş-tü. Onu yönetimden uzak tutmanın akıllıca bir iş olduğu fikri İbnü'l-Furât'a aitti (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, X, 274-276; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 130). İbnü'l-Mu'tez, hilâfet konusunda Abbâsîler ile Ali evlâdı arasındaki kavgaдан son derece rahatsızdı. Bu sebeple şiirlerinde iki hânedanın kardeş olduğunu, barış içinde yaşamaları gerektiğini savunmuş, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin için methiyeler yazmış, Ehl-i beyt soyundan gelenlere karşı yergilerinde daha mutedil bir çizgi takip etmeye özen göstermiştir. İbnü'l-Mu'tez, taraflar arasında barışın tesisi için birbirinden kız alıp vermek suretiyle gerçekleştirilecek zorunlu bir evlilik projesinin de mimarı olmuştur (Ebû Ali et-Tenûhî, IV, 111).

Çağının şairleri arasında onun kadar değişik tür ve temada şiir nazmetmiş bir kimse bulunmadığı için "zamanın büyük şairi" ve "Hâşimoğulları şairi" gibi sıfatlarla nitelenen İbnü'l-Mu'tezz'in divanı öğrencisi Ebû Bekir es-Sûlî tarafından derlenmiştir. Divanında yer alan şiirler fahr, gazel, medih, muâtebât, tardiyât, vâsf, hamriyyât, risâ', zühd ve hicâ başlıkları altında gruplandırılmıştır. Geleneksel hamâsî şiirlerin devamı niteliğinde çok sayıdaki fahriyyesinde kendi cömertlik, yiğitlik ve cengâverliğiyle şairliğini methetmiş, atası ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas ve atalarının yiğitliğiyle övünmüştür. Fahriyyelerinde ailesinden söz ederken Abbâsîler'le Ali evlâdı arasındaki ihtilâfa da temas etmiş, Abbâsî hânedanının hilâfete liyakatini savunmuş, buna karşı çıkan Şîa, Karmatî, Hâricî gibi grupları eleştirmiştir. Eleştirilerinde Şîa'ya karşı mutedil bir tavır sergilerken diğer aşırı gruplara karşı sert ve tehditkâr olduğu görülmektedir.

Abbâsî hânedanından biri olduğu için kazanç sağlamak gibi bir amacı bulunmadığından methiyelerinde abartıdan uzak gerçekçi bir üslûp göze çarpar. Çoğu Abbâsî halifelerine yazılmış methiyeleri arasında Mu'tazîd-Billâh'a ait olanların dışındakiler sönüktür. Mu'tazîd-Billâh'ın başarı ve kahramanlıklarını öven, onun Sü-

reyyâ adlı sarayını tasvir eden çok sayıda kasidesi vardır. Birçok kaynakta, İbnü'l-Mu'tezz'in devlet yönetimindeki amcaları ile amcazadeleri hakkındaki bu şiirleri hayatından endişe duyduğu için yazdığı kaydedilir (M. Abdülazîz el-Küfrâvî, s. 286). Bu övgülerin Abbâsî hilâfetine karşı duyduğu taassubun neticesi de olması muhtemeldir. Derin insanî duygularla nazmedilmiş az miktardaki mersiyeleri arasında babası Mu'tez-Billâh ile Mu'tazîd-Billâh hakkındaki manzumeleri önemlidir.

İbnü'l-Mu'tezz'in hiciv alanında şöhreti yoktur. İnsanlar arasında eşitlik, kardeşlik ve barışı savunan, ahlâkî erdemlere sahip, aristokrat ve kültürlü bir kimse olması ağır hicivler kaleme almasına engel olmuştur. Hayatı boyunca karşılaştığı acıları hiciv oklarıyla hafifletmek yerine sükûtle geçiştirmeyi (*Divân*, II, 430) veya kütüphanesine kapanmayı (*a.g.e.*, II, 41) tercih etmiştir. Bu sebeple divanının ilgili bölümünde yer alan bu tür şiirlerinin çoğu bir fantezi ve sanat gösterisi niteliğinde olup hiciv şairi İbn Bessâm el-Bağdâdî'ye yazdığı yergi bunlardandır. Ayrıca onun Bağdat, Kûfe ve bazı şehirlerle onların halklarına dair müstakil hicivyyeleri de vardır (*a.g.e.*, II, 27, 451-452). Divanının fahr, medih ve muâtebât bölümlerinde de sitem ve serzeniş kabilinden yerlerine rastlanır.

Gazelleri işret meclislerinde câriye, muganniye ve muganniler için söylediği gönül eğlendirici şiirlerdir (*a.g.e.*, I, 314; Mes'ûdî, *el-Mürûcû'z-zeheb*, IV, 203; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, X, 278). Genellikle kasidelerinin giriş kısmında yer alan gazelleri arasında parlak teşbihlerle kadın güzelliğini tasvir ettiği manzumelerin yanında erkek güzelliğini terennüm ettiği parçalar da vardır. Sûlî ve Ebû'l-Ferec'e göre şair bu iki gazel türünde de ustadır (*el-Eğânî*, X, 218). Geleneksel gazellerden başka bâkîr hayaller, orijinal teşbihlerle süslü, kıssa ve diyalog ağırlıklı yenilikçi gazelleri de vardır.

Saraylı gençlerin ve prenslerin birçoğu gibi vaktini eğlence ve işret meclislerinde geçirmiş olan İbnü'l-Mu'tez, III. (IX.) yüzyılın hamriyyât konusunda en fazla şiir yazan şairi kabul edilir (Şevkî Dayf, s. 108). Sadece konağında düzenlediği eğlence meclislerinde değil Deyr-i Abdûn, Deyr-i Sûsî, Deyr-i Matîre gibi zamanının tanınmış meyhânelerinde gördüklerini ve yaşadıklarını tasvir eden çok sayıda hamriyyât yazmıştır. Şairin hamriyyâtı A'sâ Kays, Ahtal, Hüseyin b. Dahhâk ve Ebû Nû-

vas'ınkilere benzetilir. Bu şairlerden özellikle Ebû Nûvâs'ta işret tasvirleri son derece samimidir. İbnü'l-Mu'tez'de ise bu tür, fantezi, hoş vakit geçirme ve sanat gösterme sınırları içinde kalmıştır. Ayrıca *Fuşûlü't-temâşîl fî tebâşîri's-sürûr* (*Kitâbü's-Şarâb*) adıyla anılan, kendisine ve başka şairlere ait şiirlere de yer verdiği hamriyyâta dair bir eser yazmıştır.

Küçüklüğünden beri katıldığı av partilerinin de etkisiyle başarılı av tasvirleri (tardiyât) kaleme almış olan İbnü'l-Mu'tezz'in bu tür şiirleri divanının yedinci bölümünü oluşturur. İbnü'l-Mu'tezz'in en güzel ve yoğun teşbihleri tasvir, hamriyyât, tardiyât ve gazeliyyât türü şiirlerinde görülür. Buhtûrî'nin övgüleri, İbnü'r-Rûmî'nin yergileri gibi İbnü'l-Mu'tezz'in teşbihleri de Arap edebiyatında darbimesel olmuştur (Seâlibî, *et-Tevfîk*, s. 208-209; *Şimârû'l-kulûb*, s. 182). Ebû İshak el-Husrî, teşbihlerindeki süslülük ve çeşitlilik bakımından Zürrümme'den sonra İbnü'l-Mu'tez'den daha başarılı şair bulunmadığını, Kalkaşendî ise onun mücevheratla ilgili teşbihlerini çok güzel bulduğunu söyler (*Şubhu'l-a'sâ*, II, 98). Şairin teşbih sanatındaki üstün başarısının altında üstatları Sa'leb ve Müberred ile Câhiz'in eserlerinde yer alan teşbihin tanımı, çeşitleri ve edebî değerine dair teorik bilgilerin etkisi bulunduğu görülmektedir. İbnü'l-Mu'tez şiirlerinde teşbihin dışında istiare, cinas, tıbâk, kinaye, mecaz ve tevriye gibi edebî sanatları da başarıyla kullanmış, edebî sanatları ifadeyi güzelleştiren bir vasıta olarak değil amaç kabul eden Ebû Temmâm, Müslim b. Velîd ve Beşşâr b. Bürd gibi muhdes şairleri eleştirmiştir.

İbnü'l-Mu'tezz'in *Urcûze fî târihi'l-Mu'tazîd* adlı uzun kasidesi didaktik ve tarihî şiir türünün ilk ve en güzel örneklerindendir. Muvaffak-Billâh hakkındaki kasidesiyle sabah şarabının kötülük ve zararlarını incelediği kasidesi de çok beğenilen didaktik şiirlerindendir. Birçok araştırmacı, "eyyühe's-sâkî ..." ifadesiyle başlayan müveşşahı İbnü'l-Mu'tezz'e nisbet ederek onu müzikalite özelliğiyle beselenmeye elverişli olan bu şiir türünün öncüsü saymışsa da şiirin, Endülü'sün İbnü'l-Mu'tezz'i olarak tanınan emîr ve şair Mervân b. Abdurrahman'a veya müveşşahâtı ile ünlü Endülüslü şair İbn Zühr'e ait olması ihtimali daha kuvvetlidir. İbnü'l-Mu'tezz'in, Abbâsî hilâfetine karşı çıkan Ali evlâdı ile bazı dostlarına hitaben yazdığı şiirleri hafif yergiler, sitem ve serzenişler kabilinden olması dolayısıyla mu-

âtebât (itâb) türüne dahildir. Bazı dostlarına yazdığı manzum mektuplarıyla ihvâniyyât türü şiirin de öncülerinden sayılmıştır. Onun *Mükâtebâtü'l-ihvân bi's-şi'r* adlı bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Gençliğin güzellik ve lezzetlerini, ihtiyarlığın acılarını ve dertlerini tasvir ettiği, zamandan ve insandan yakındığı, hayat, ölüm düşüncesi, toplum, zenginlik-yoksulluk, ahlâk ve fazilet gibi temalarla söz ettiği hikemiyyât ve zühdiyyâta dair şiirleri de vardır.

Şiirlerinde gramer, felsefe, kelâm vb. ilimlerin terimleri görüldüğü gibi ney, ud, mizher, mizmâr, veter, dülâb, naûra, def, destbend, sunûc, semâ', tasfik, lehv ü tarab gibi mûsiki alet ve terimlerine de rastlanır (*Divân*, II, 214, 234, 255, 277, 287). İmru'ülkays, Nâbîga ez-Zübânî, Antere, Ömer b. Ebû Rebîa ve Cerîr b. Atıyye'nin bazı kasidelerine nazîreler (muârazât) kaleme alan İbnü'l-Mu'tezz'in birçok beyti belâgat kitaplarında özellikle teşbih konusunda örnek olarak verilmiştir. İbnü'l-Mu'tez'den etkilenen, şiirlerine nazîre yapan veya onlardan intihalde bulunan şairler arasında İbnü'l-Mu'tez el-Endelûsî, Mervân b. Hakem, Temîm b. Muiz, Küşâcım, Mütenebbî, İbn Vekî', Ve'vâ, İbn Hafâce el-Endelûsî, Ebû Firâs el-Hamdânî ve İbn Senâülmülk sayılabilir.

Nesirde yalın, tabii ve akıcı üslûbu ile Abdülhamîd b. Yahyâ ve İbnü'l-Mukaffa' çizgisini takip eden İbnü'l-Mu'tezz'in Sa'leb, Ahmed b. Hasîb, İbnü'l-Müneccim, Ali b. Mehdî el-İsfahânî, Kâsım b. Ahmed, Ebû't-Tayyib en-Nümeyrî ve Ubeydullah b. Tâhir gibi zamanın edip ve şairlerine yazdığı mektuplarının yanı sıra Sâmerâ ve Bağdat'ı öven risâleleri de vardır (Ebû İshak el-Husrî, I, 185, 187; II, 445, 565-567; Ahmed Zeki Safvet, IV, 305-313, 344-351).

III. (IX.) yüzyılda müstakil bir disiplin haline gelen edebî tenkidin önemli ustalarından biri olan İbnü'l-Mu'tez şiir ve sanat anlayışında muhafazakârdır ve eski değerlerin korunmasından yanadır. Aynı zamanda, bir edebî parçadaki güzellik-çirkinlik ölçüsünün kurallar ve prensipler değil dil zevki olmasının gerektiği esasına dayanan "intibâiyye" ilkesinin de öncüsüdür. *Tabakâtü's-şu'arâ*'da şairlerle onların şiirlerinin eleştirilerine yer verdiği gibi *Serikâtü's-şu'arâ*' ve *Risâle fî me-hâsini Ebi Temmâm ve mesâvî'ihî* adlı risâlelerinde edebî tenkidin temel meselelerinden olan serika ve intihali, ayrıca şiirlerin yaptığı bazı hataları incelemiştir.

İbnü'l-Mu'tez, yüksek düzeyde mûsiki zevk ve kültürüne sahiptir. Gerek *el-Câmi' fi'l-ğınâ'* adlı eserinde gerekse bazı dostlarına yazdığı mektuplarda mûsiki konusunda edebî tenkit anlayışının aksine yenilikçi bir çizgi takip etmiş, bazı nağme ve notaların değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, İbnü'l-Mu'tez'in mûsiki sanatı ve nağmeler hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtir ve onun kendi şiirlerinden yaptığı dokuz besteden söz eder (*el-Eğânî*, IX, 142; X, 276).

Eserleri. 1. *el-Bedî'*. Arap belâgatına ve edebî sanatlara dair kaleme alınmış ilk müstakil eserdir. Kitapta on sekiz edebî (bedî) sanat âyet, hadis, sahâbe sözü ve eski şiirden verilen örneklerle açıklanmıştır. Müellif ilk dönem Abbâsî şairlerinden Beşşâr b. Bürd, Müslim b. Velfid, Ebû Nûvâs ve Ebû Temmâm gibi muhdes şairlerin bedî sanatları yoğun şekilde kullandıklarını ve buna yeni tarz şiir anlamında "bedî" adını verdiklerini, ancak bu sanatların eski şiirde, Kur'an ve hadislerde de bulunduğunu söyler ve eserini bu görüşleri kanıtlamak için telif ettiğini belirtir (*el-Bedî'*, s. 76). Kitapta "istiare, tecnis, mutâbakat (tîbâk), reddü'l-acûz ale's-sadr, el-mezhebü'l-kelâmî" adlarını verdiği beş türü "temel sanatlar" (usûl) kategorisi altında inceledikten sonra "söz güzellikleri" (mehâsinü'l-kelâm) kategorisi altında on üç sanattan daha söz eder. Onu takip eden Kudâme b. Ca'fer, Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, Şerefeddin et-Tîfâsî, İbn Ebû'l-İsba' el-Mısırî gibi belâgat ve bedî âlimleri bu sanatları 150'ye kadar çıkarmıştır. İlk defa İngilizce geniş bir mukaddimeyle birlikte Ignaty Yulianovich Krachkovsky'nin yayımladığı eser (London 1935) Bağdat (1976) ve Beyrut'ta (1399/1979, 1402/1982) basılmış, Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî tarafından da şerhedilerek yayımlanmıştır (Kahire 1364/1945; Beyrut 1401/1990). 2. *Tabakâtü's-şu'arâ' (i'l-muhdesîn)*. Asıl adının *Tabakâtü's-şu'arâ' fi medhi'l-hulefâ' ve'l-vüzerâ'* olduğu belirtilen eser, İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtü's-şu'arâ'* adlı kitabından sonra türünün ikinci örneğidir. İbnü'l-Mu'tez bu eserinde "yeni şairler" (muhdes / müvellid) adı verilen Abbâsî şairlerini ele almıştır. Kitapta, biyografi ve şiir örnekleri yerine daha çok "keşkül tarzı" denilen ahhâr, nevâdir ve şiir örnekleri halinde, her kaynaktan şiirlerine rastlanmayan 132 şairden söz edilmiştir. İbnü'l-Mu'tez, 293 (905-906) yılından sonra kaleme aldığı eserinde şairlere yer yer ede-

bî tenkitler yönelmiş, bu arada dönemin ünlü şairi İbnü'r-Rûmî'den başka Yahyâ b. Ziyâd el-Hârisî, Dîkûlcin gibi aynı devirde yaşayan yirmiden fazla şairi kitabına almamıştır. İngilizce bir mukaddime ve incelemeyle birlikte Abbas İkbâl tarafından yayımlanan eseri (London 1939) daha sonra Abdüsettar Ahmed Ferrâc neşretmiştir (Kahire 1956, 1981). Şerefeddin İbnü'l-Müstevfî kitabı *Muhtaşaru Tabakâtü's-şu'arâ'* adıyla kısaltmıştır (*Tabakâtü's-şu'arâ'*, neşredenin girişi, s. 6-7; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 130). 3. *Kitâbü Serikâtü's-şu'arâ' (ve mâ 'ibe 'aleyhim)*. Eski şairlerin yeni şairlere üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yenilerin eskilerden yaptığı çalıntıları ele alan edebî bir tenkittir. Yazar eserde dil ve sanat kusurlarına da temas etmiştir (nşr. Abdülkerîm Habîb, *MMLA'ır*, X/51 [Amman 1416-1417/1996], s. 167-209). 4. *Risâle fi me'hâsini Ebî Temmâm ve mesâvî'ihî* (nşr. Abdülkerîm Habîb, a.g.e., XIX/48 [Amman 1415/1995], s. 287-321). 5. *el-Âdâb*. Hikmetli sözlerle anonim vecizeleri ihtiva eden eserde İbnü'l-Mukaffa' hikemiyyâtının etkisi görülür. Eser Ignaty Yulianovich Krachkovsky (*Le monde orientale*, XVIII [Napoli 1924], s. 56-121; ve müstakil olarak Uppsala 1924; London 1935) ve Sabîh Redîf (Bağdat 1972) tarafından neşredilmiştir. 6. *Fuşûlü't-temâşil fi tebâşîri's-sürûr (Kitâbü's-Şarâb)*. 279 (892) yılından sonra kaleme alınan eser ilk defa Kahire'de (1344/1925) basılmış, daha sonrakı tabî Cûrc Kanâzî – Fehd Ebû Hadre (Dimaşk 1410/1989) ve Mekki es-Seyyid Câsim (Bağdat 1410/1989) yayımlamıştır. 7. *Urcûze fi târihi'l-Mu'tazid - Billâh*. Mu'tazid - Billâh döneminin tarihi için belge niteliğinde 417-420 beyitlik bir manzume olup Almanca şerh ve tercümesiyle birlikte Otto Loth (Leipzig 1882) ve Long (*ZDMG*, XL [1886], s. 563-611; XLI [1887], s. 232-279) tarafından neşredilmiş, ayrıca Kahire'de de basılmıştır (1329-1331/1911-1913). 8. *Resâ'ilü İbni'l-Mu'tez fi'n-naqd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'*. Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî eseri derleyerek uzun bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır (Kahire 1365/1946). 9. *Dîvân*. İbnü'l-Mu'tez'in on bölümden oluşan hacimli divanını ilk defa Azîz Zend (I-II, Kahire 1207/1972) ve Corcî Zeydân (Kahire 1891) neşretmiş, daha sonra şerhiyle birlikte Muhyiddin el-Hayyât (Beyrut 1312-1322/1894-1904), Mişîl Nu'mân (Beyrut 1969) ve Kerem el-Bustânî (Beyrut 1381/1961) tarafından yayımlanmış, Muhammed Bedî Şerîf geniş bir

incelemeyle birlikte ilmi neşrini gerçekleştirmiştir (I-II, Kahire 1977-1978). Ayrıca müellifin öğrencisi Ebû Bekir es-Sûlî riva-yetiyle gelen divanı Bernhard Lewin tarafından *Şi'ru ('Abdillâh) İbni'l-Mu'tez* adıyla yayımlanmış (III-IV, İstanbul 1945; I-II, İstanbul 1950), Ebû Bekir es-Sûlî, *Kitâbü'l-Evrâk* adlı eserinin bir bölümünü İbnü'l-Mu'tez'in şiirlerinden yaptığı seçmelere ayırmıştır (London 1355/1936, s. 126-143). 10. *el-Fuşûlü ('s-şığâri)'l-kışâr*. Hikemiyyât, ahlâk, âdâb ve siyaset gibi konulara dair anonim sözlerden derlenen eser 274'ten (887) önce yazılmış olup *er-Resâ'il*'in içinde yer almaktadır (s. 64-76).

İbnü'l-Mu'tez'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Eş'ârü'l-mülûk*; *Kasîde*; *Muhtârât min hikemiyyâtı İbni'l-Mu'tez (el-Fuşûlü'l-kışâr* dan yapılmış seçmeler olmalıdır; bk. *GAL Suppl.*, I, 128); *Bâbü'l-ğavl fi's-şarâbi'l-ebyaz (Fuşûlü't-temâşil* inden bir bölüm olmalıdır); *Ahhârü Şâriye el-Muğanniye* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XVI, 4; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, II, 614); *Ahhârü 'Arib el-Muğanniye* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XVIII, 177); *Risâle fi medhi'd-dünyâ* (İbn Ma'sûm, II, 374-375); *Kitâbü'z-Zehr ve'r-riyâz*; *Tehzîbü Muhtaşaru mâ yestâmilühü'l-kâtib li'bn Hübeyre el-Esedî* (İbnü'l-Kiftî, II, 85); *el-Câmî' fi'ahkâmî)'l-ğınâ'* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, X, 276); *Kitâbü's-Şayd bi'l-cevârih (Kitâbü'l-Cevârih ve's-şayd)*; *Halyü'l-ahbâr*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. I. Y. Krachkovsky), London 1935, tür.yer.; a.e. (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1401/1990, s. 76; a.mlf., *Divân* (nşr. M. Bedî Şerîf), Kahire 1977-78, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 9-209; a.mlf., *er-Resâ'il* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1365/1946, neşredenin girişi, s. 1-46; a.mlf., *Tabakâtü's-şu'arâ'* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1981, neşredenin girişi, s. 5-16; a.e. (nşr. Abbas İkbâl), London 1939, neşredenin girişi, s. 1-87; a.mlf., *Fuşûlü't-temâşil* (nşr. C. Kanâzî – Fehd Ebû Hadre), Dimaşk 1410/1989, neşredenin girişi, s. 3-12; Buhtûrî, *Divân* (nşr. H. Kâmil es-Sayrafi), Kahire 1963, I, 614-616, 670-673; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 504-505; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 140-141; XI, 404-405; Ebû Bekir es-Sûlî, *el-Evrâk* (nşr. G. Hiversden), London 1355/1936, s. 107-296; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 203, 362-363; a.mlf., *et-Tenbih*, s. 343; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IX, 142, 318-320; X, 218, 274-286; XVI, 3-16; XVIII, 177; Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1363/1944, s. 34, 69, 241, 246, 268; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naħviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1373/1954, s. 122-125; Merzûbânî, *Mu'cemü's-şu'arâ'* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1379/1960, s. 400-401; a.mlf., *el-Müveşşah* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1385/

1965, s. 32, 41, 51, 277-287; Ebû Ali et-Tenûhî, *el-Ferec ba'de's-şidde* (nşr. Abbûd eş-Şaleci), Beyrut 1398/1978, I, 61; II, 90-100; IV, 110-111; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir* (nşr. İbrâhim el-Kilânî), Dimaşk, ts. (Mektebetü'l-atlasî), II, 614, 637, 698; IV, 157; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümmem*, I, 5-9; Seâlibî, *et-Tevfîk li't-telfîk* (nşr. İbrâhim Sâlih), Dimaşk 1403/1983, s. 141, 208-209; a.mlf., *Şimârü'l-kulûb* (nşr. Muhammed Ebû Şâdî), Kahire 1326, s. 150-152, 182; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1958, s. 130-131; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrû'l-âdâb* (Zeki Mübârek vdğr.), Kahire 1372/1953, I, 185, 187; II, 445, 540, 565-567; III, 693-694, 790-791, 854-855; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, II, 125; X, 95-101; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, III, 46-49; XVII, 144-145; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 9-10, 14-19; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 960; II, 107-111, 264, 266; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 239-246; Kaşkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 442; II, 98; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, II, 374-375; O. Loth, *Über Leben und Werke des 'Abdallah Ibn al-Mu'tazz*, Leipzig 1882, tür.yer.; Zeki Mübârek, *en-Nesrû'l-fennî fi'l-karnî'r-râbî'*, Beyrut 1352/1934, I, 98-99; Brockelmann, *GAL*, I, 80-81; *Suppl.*, I, 128-130; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *et-Teşbih fi şî'rî İbnî'r-Rûmî ve'bnî'l-Mu'tez*, Kahire 1948; a.mlf., *İbnü'l-Mu'tez ve türâşüh*, Beyrut 1411/1991; Abdülazîz Seyyid el-Ehl, *'Abdullah İbnü'l-Mu'tez*, Beyrut 1951; Ahmed Kemâl Zekî, *İbnü'l-Mu'tez el-'Abbâsî*, Kahire 1964; S. A. Bonebakker, "Reflection on the Kitâb al-Badî' of Ibn al-Mu'tazz", *Atti del terzo congresso di studi arabi e islamici ravello 16 Settembre 1966*, Napoli 1967, s. 191-209; a.mlf., "Ibn al-Mu'tazz and the Badî' on Introduction", *Annali*, XLI/4, Napoli 1981, s. 561-595; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1976, s. 108, 262-275; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fi 'uşûrî'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), IV, 305-313, 344-351; M. Abdülazîz el-Küfrâvî, *'Abdullah İbnü'l-Mu'tez el-'Abbâsî*, Kahire, ts. (Mektebetü nehdâti Mısır); İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdî'l-edebî'inde'l-'Arab*, Beyrut 1401/1981, s. 115-123; Fehd Ebû Hadre, *İbnü'l-Mu'tez*, Akkâ 1981; Ahmed Seyyid Muhammed, *Nakâ'izu İbnî'l-Mu'tez ve Temîm b. el-Mu'iz*, Kahire 1981; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 377-381; ayrıca bk. tür.yer.; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû's-şu'arâ'*, Beyrut 1981, s. 147-166; Tâhâ Hüseyin, *Min Târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1982, II, 391-396; Abdullah Useylân, *el-Bedî' li'bnî'l-Mu'tez*, Riyad 1403/1983, tür.yer.; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 164-166; Mustafa eş-Şek'a, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, Beyrut 1986, s. 740-790; Gassûb Hamîs, *'Abdullah İbnü'l-Mu'tez şâ'iren*, Katar 1406/1986, tür.yer.; Rukayye İbrâhim Ahmed, *Hilâfetü'l-Hâşimîyyûn*, Kahire 1987, tür.yer.; Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, *Şu'arâ'* 'Abbâsîyyûn, Beyrut 1407/1987, II, tür.yer.; a.mlf., "Havle Dîvânî'l-emîr 'Abdillâh b. el-Mu'tez", *el-Meurid*, X/3-4, Bağdâd 1981, s. 503-530; a.mlf., "el-Kırâ'a fi kitâbi Fuşûlî't-temâşîl", a.e., XIX/1 (1990), s. 256-268; M. Rîzâ Mürüvvat, *'Abdullah İbnü'l-Mu'tez*, Beyrut 1411/1990; Ali Şelak, *Merâhilü't-ta'avvurî'n-nesrî'l-'Arabî*, Beyrut 1992, II, 293-298; Naîm Kassâb, *İbnü'l-Mu'tez*, Beyrut 1995; a.mlf., "Mu'tezîd ...", *ZDMG*, XL (1886), s. 563-611; XLI (1887), s. 232-279; Şefîk Cebrî, "Kitâbü'l-Bedî'", *MMIAdm.*, XVI/1-2 (1941), s. 77-78; Selîm

Kahvecî, "el-Ginâ' ve eseruhü fi şî'rî İbnî'l-Mu'tez", *Havliyyât: Fer'u'l-âdâbi'l-'Arabîyye*, III, Beyrut 1985, s. 49-63; Mâcîde Hammûd, "'Abdullah İbnü'l-Mu'tez en-nâkıdû'l-mübdî'", *el-Ma'rife*, XXXI/346 (1992), s. 162-177; C. C. Torrey - [Ahmed Ateş], "İbnülmü'tez", *İA*, V/2, s. 868-870; B. Lewin, "İbn al-Mu'tazz", *EP* (Fr.), III, 916-917; M. Ali Lisânî Fişârekî, "İbn Mu'tez", *DMBİ*, IV, 632-641.

İSMAİL DURMUŞ

İBNÜ'L-MUVAKKİT

(ابن الموقت)

Muhammed b. Muhammed
b. Abdillâh el-Merrâküşî
(1894-1949)

Âlim ve muvakkit.

Merakeş'te doğdu. Babası bu şehirdeki İbn Yûsuf Camii'nde muvakkitlik yaptığı için İbnü'l-Muvakkit diye tanındı; daha sonra aynı görevi üstlenince Muvakkit lakabıyla da anıldı. İlk öğrenimini, babasının yönlendirmesiyle tasavvuf ehli âlimlerin ders verdiği medreselerde tamamladı ve hocalarından çok etkilendi. İbnü'l-Muvakkit, telif faaliyetine Faslı tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini yazmakla başladı ve 1917-1929 yılları arasında kaleme aldığı dört eseriyle adını duyurdu. Bu alanda aralarında İbn Asker el-Mağribî, İbnü'l-Kâdî ve Ahmed Bâbâ et-Tinbükî'nin de bulunduğu Mağrib'in meşhur biyografî yazarlarının metoduna uymuş ve onların geleneksel çizgisini devam ettirmiştir. Daha sonra Muhammed Abdur, Resûd Rîzâ gibi İslâmî islah hareketi mensuplarının eserleriyle Muhammed Hâfız İbrâhim ve Muhammed el-Müveyhilî'nin hiciv ağırlıklı romanlarını okuyunca onlardan etkilendi. Bu âni değişikliğin ardından, geleneksel İslâm anlayışını sürdüren muhafazakâr ulemâya karşı islahatçıların yanında yer aldı ve onların yürüttüğü mücadeleyi heyecanla savundu. Ölümüne kadar tarikatlara, dervişlere, kadırlara, kâidlere ve bozulduğuna inandığı bütün kurumların mensuplarına cephe aldı; özellikle yazılarında Cezayir'de sömürgecilik karşı bağimsızlık savaşına katılan birkaçı hariç tarikatların tamamını hedef endindi ve devamlı surette müslümanları Selefiyye çizgisine, Kur'an'a ve sahih sünnete dönmeye çağırdı. Avrupalı sömürgecilerin hayat tarzını benimseyen müslümanları da şiddetle eleştiriyor, yazdığı risâlelerde bir yandan onları, bir yandan gelenekçi âlimleri tenkit ediyordu. 1947'de gittiği hacdan dönüşünde kendini ibadete verdi ve 30 Kasım 1949'da Merakeş'te vefat etti.

Eserleri. İbnü'l-Muvakkit'in eserleri düşünce ve fikir yapısında meydana gelen değişikliğe göre iki grupta toplanmakta olup başlıcaları şunlardır: 1. *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fi't-ta'rîf bi-meşâhiri'l-hazretî'l-Merrâküşîyye* (I-II, Dârülbeyzâ 1917-1918; Kahire 1953). Müellifin en meşhur eseridir. 2. *Ta'tîrû'l-enfâs fi't-ta'rîf bi-Şeyh Ebi'l-'Abbâs es-Sebtî* (Fas 1918). Merakeş'te medfun yedi önemli şahsiyetten biri olan velî Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî'nin biyografisidir. 3. *İzhârü'l-me'hâmid fi't-ta'rîf bi-mevlânâ el-vâlid (Ta'tîrû'l-enfâs* in hâmişinde, Fas 1918). 1911'de vefat eden babası Muhammed b. Abdullah'ın hayatını anlatmaktadır. 4. *el-İnbisât bi-telhişî'l-igtibât* (Kahire 1928). Sîdî Muhammed Bû Cendâr'ın *Kitâbü'l-İgtibât bi-terâcimi a'lâmî'r-Ribât* adlı eserinin bir özettir. 5. *el-Keşf ve't-tibyân 'an hâli ehli'z-zamân* (Kahire 1932). İslahatçı fikrî yapısını sergilediği, müslüman toplumunun her kesiminde işlenen kötülükleri, ortaya çıkarılan bid'at ve hurafeleri ve Batılı hayat tarzını tenkit ettiği eseridir; özellikle müslümanların içine düştüğü çöküntünün en önemli sebebinin bid'at ve hurafelerin yayılması olduğu tezini işler. 6. *er-Rihletü'l-Merrâküşîyye (Mir'âtü'l-mesâvî'l-vakıyye, es-Seyfû'l-meslûl 'ale'l-mu'ânâ 'an sünneti'r-Resûl)* (Kahire 1933). Merakeş'te yaşayan halkın bid'atlarını ve İslâm'a aykırı âdetlerini iki şahsı konuşarak eleştirdiği eseridir. 7. *el-İstibşâr fi zikri'l-havâdisi'l-emşâr* (Kahire, ts.). 8. *Mecmû'atü'l-yevâkîti'l-aşriyye (el-İstibşâr ile birlikte yayımlanmıştır)*. 9. *el-Mu'rib 'an meşâhiri müdüni'l-Mağrib* (Kahire 1349).

Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde müellifin şu eserlerinden de bahseder: *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-mülûk fi tercemeti meşâhiri'l-mülûk* (1929'da tamamlanmıştır), *el-İnâyetü'r-rabbâniyye fi't-ta'rîf bi-süyûhinâ min hâzihi'l-hazretî'l-Merrâküşîyye* (hocalarını tanıttığı bir fihristtir), *İrşâdû's-şeyh ve's-şârih bi-mûlâhhasî ba'zî't-evârîh, ez-Ziyâ'ü'l-müntaşir fi a'yânî'l-kurûni'l-ülâ ile'r-râbî' aşer, Netâ'icü'l-efkârî'l-hakkâyye fi medhi'l-tarîkâtî'l-Fethiyye, Me'âricü'l-münâ ve'l-emânî fi't-ta'rîf bi-şeyhine'l-Kutb Mevlânâ Fethillâh el-Bennânî* (Hocası ve şeyhi Ebû'l-Fazl Fethullah b. Ebû Bekir el-Bennânî'nin tarikatı hakkında yazdığı şiirlerini topladığı divanıdır), *Rûhu'l-yâkin fi ba'zî mezâyâ Seyyidi'l-müttakîn (Delîlû mü'rrihi'l-Mağribi'l-aşâ*, I, 58, 168, 225, 245, 278; II, 306, 413).